

Sásik Csaba alezredes:

KATONAI SZOCIÁLIS MUNKA A DÉL-AFRIKAI HADERŐBEN

DOI: [10.35926/HSZ.2022.6.5](https://doi.org/10.35926/HSZ.2022.6.5)

ÖSSZEFOGLALÓ: A szerző írásában a dél-afrikai haderő (Dél-afrikai Nemzeti Védelmi Erők) keretében működő katonai szociális munkát mutatja be, ami az ország 1994-es demokratikus átalakulását követően sajátos fejlődési utat járt be. Az átmenet előtti haderő szociális munkásai tevékenységük fókuszába a mikroszintű (egyéni, családi) folyamatokat helyezték, és közösségi vagy rendszerszintű folyamatokkal a status quo megóvása érdekében nem foglalkoztak. Az 1994 utáni haderőben tevékenykedő katonai szociális munkások viszont – a mikroszintű folyamatok vizsgálata, szükség szerinti intervenciója mellett – nagy hangsúlyt fektettek a társadalmi változásokra, a társadalmi igazságosságra és a társadalmi cselekvésre is. A dél-afrikai katonai szociális munkások új generációja által kidolgozott katonai szociális munka gyakorlati modellje a tevékenység rendszerezésén, módszertani bemutatásán túl a katonai szociális munkáról történő gondolkodás előmozdítását is segíti. A modell a katonai szociális munka tevékenységének olyan átfogó értelmezési keretét jelenti, amely pozitív hatást gyakorolhat a más nemzetek haderőiben végzett katonai szociális munka elméletének és gyakorlatának fejlődésére is.

KULCSSZAVAK: katonai szociális munka, ipari/foglalkozási szociális munka, rezilienciaalapú megközelítés, ökoszisztéma-elmélet, binokuláris látásmód, Dél-Afrika

A SZERZŐRŐL:

Sásik Csaba alezredes, az MH Transzformációs Parancsnokság Honvéd Tudományos Kutatóhely kiemelt főtisztje, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskolájának hallgatója

BEVEZETÉS

A katonai szociális munka Dél-Afrikában formálisan 1968 óta létezik.¹ Az 1994-ig terjedő időszakban a szaktevékenységre egy konzervatív szakmai felfogás volt jellemző, amelynek alapján a katonai szociális munkások elsősorban mikroszintű (egyéni/családi) folyamatokra helyezték tevékenységük fókuszát, a közösségi vagy szervezeti szintű folyamatokkal nem foglalkoztak, makroszintű változásokat nem akartak elérni. 1994-ben, az apartheidrendszer összeomlását és a demokratikus választásokat követően – a korábban elkülönülten működő haderőkomponensek integrációjával – megkezdődött a Dél-afrikai Nemzeti Védelmi Erők (South African National Defence Force – SANDF) kiépítése. „A SANDF jelenleg hoz-

¹ Adrian D. van Breda: Military Social Work Thinking in South Africa. *Advances in Social Work*, (13)1, 2012, 18. https://www.academia.edu/4724050/Van_Breda_A_D_2012_Military_social_work_thinking_in_South_Africa_Advances_in_Social_Work_13_1_17_33; <https://journals.iupui.edu/index.php/advancesinsocialwork/article/view/1890/21452> (Letöltések időpontja: 2022. 04. 24.)

zavetőlegesen 130 szociális munkást foglalkoztat, többségük egyenruhás, kisebb részük pedig civil alkalmazott. A katonai szociális munkás beosztásokhoz rendelt rendfokozatok a hadnagytól (pályakezdő katonai szociális munkás) a dandártábornokig (a szociális munka igazgatója – the Director of Social Work) terjednek.”² Az 1994-es demokratikus választásokat követő mélyreható politikai és társadalmi átalakulásokkal járó évtized a katonai szociális munkások szakmai irányultságának, gondolkodásmódjának gyors változását, a szakma megújulási törekvéseinek felerősödését hozta. „Ezt a korszakot a dél-afrikai katonai szociális munka »aranykorszakának« is nevezhetnénk.”³ Az ebben az időszakban a katonai szociális munka erősödését és fejlődését elősegítő négy fő kontextuális tényező a következő volt: makroszintű társadalmi változások 1994-ben; a katonacsaládok bevonása a segítő tevékenységbe; a katonai szociális munka kutatási képességének megteremtése; szupervízió⁴ biztosítása a katonai szociális munkások részére.

MAKROSZINTŰ TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOK DÉL-AFRIKÁBAN

Az 1994-ben Dél-Afrikában lezajlott demokratikus választások eredményeként a Nemzeti Párt átadta a hatalmat az Afrikai Nemzeti Kongresszusnak. Az ezt követő makroszintű társadalmi változások keretében megkezdődött a dél-afrikai haderő megújulása. Két kulcsfontosságú, a katonai szociális munka gondolkodását, szakmai irányultságát alapjaiban befolyásoló tendencia volt megfigyelhető: a katonai szociális munkát végző szakállomány összetételét érintő változás, valamint a nemzeti jóléti megközelítésben (*national welfare approach*) bekövetkezett változás.

A különböző haderőkomponensek, illetve a szociális munka különböző részlegeinek integrációja új gondolkodásmódot és felismeréseket indukált a katonai szociális munka természetével és céljával kapcsolatban. Mint korábban már említettem, a demokratikus átmenet előtti haderő szociális munkásai tevékenységük fókuszába a mikroszintű (egyéni/családi) folyamatokat helyezték, közösségi vagy rendszerszintű folyamatokkal a *status quo* megóvása érdekében nem foglalkoztak. A demokratikus haderőben tevékenykedő katonai szociális munkások viszont – a mikroszintű folyamatok vizsgálatán, szükség szerinti intervencióján túl – sokkal nagyobb hangsúlyt fektettek a társadalmi változásokra, a társadalmi igazságosságra és a társadalmi cselekvésre. A katonai szociális munkásoknak ez az új generációja már az 1994 előtti felszabadítási mozgalmakban nőtt fel, és magába szívtá a társadalom felszabadítására és a társadalmi átalakulás szükségességére vonatkozó forradalmi eszméket. Ebből adódóan az 1994 utáni demokratikus dél-afrikai haderőben működő katonai szociális munka célrendszerének és tevékenységének értelmezése az egyéni és a családi szintű (mikroszintű) problémák kezelésén túlmenően már az egész haderőt, sőt a környező közösségeket és magát a társadalmat is érintette. A szociális munka célja és cselekvési mezeje tehát a korábbinál sokkal kiterjedtebb lett. A katonai szociális munkások felhatalmazást kaptak szervezeti változások kezdeményezésére is annak érdekében, hogy a katonák szociális környezete (beleértve a haderő teljes személyi állományát és azok családtagjait is) képes

² Uo.

³ Uo.

⁴ Szupervízió: „Szakmai személyiségfejlesztő módszer. Célja a szakmai hatékonyság fejlesztése. A szupervízió általában csoportos ülések formájában zajlik. Főleg szociális területen dolgozó szakemberek alkalmazzák.” Idegen szavak szótára. <https://idegen-szavak-szotara.hu/szuperv%C3%ADzi%C3%B3-jelent%C3%A9se> (Letöltés időpontja: 2022. 02. 08.)

legyen elősegíteni a komplex (bio-pszicho-szociális) értelemben vett jólétük biztosítását, fenntartását és fejlesztését. Így 1994 után a katonai szociális munka némileg radikálisabb megközelítése alakult ki.

Az 1994-es demokratikus választást, illetve átmenetet követően a dél-afrikai szociális munkások bekapcsolódtak az Afrikai Nemzeti Kongresszus (ANC⁵) társadalmi szintű Újjáépítési és Fejlesztési Programjába (Reconstruction and Development Programme – RDP). Ez holisztikus nézőpontot és cselekvési stratégiát követelt nemcsak az egyének és a közösségek szintjén, hanem strukturális és intézményi szinten is, a teljes lakosság szükségleteinek figyelembevételével.⁶

A program néhány évvel később a szociális jólétről szóló fehér könyv (White Paper for Social Welfare) elfogadásához vezetett,⁷ amelyben Dél-Afrika a szociális jólét átfogó fejlesztési megközelítését fogadta el.⁸ A katonai szociális munkások nagy erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy ezt az átfogó, komplex és integrált nemzeti jóléti programot a katonai szociális munka cél- és cselekvési rendszeréhez igazítsák. A társadalmi jólét új fejlesztési koncepciója megkívánta annak a mikro/makro megosztottságnak az áthidalását,⁹ amely az 1994 előtti dél-afrikai haderő katonai szociális munkájára is oly jellemző volt. Emellett pedig előmozdította azt a jogokon alapuló megközelítést, valamint a demokrácia és az emberek saját jólétük fejlesztésében való részvételének növelését, amelyet a dél-afrikai alkotmány¹⁰ is támogat.

Ez a folyamat – a szociális munka szerepének, feladatának, küldetésének átértékelésén keresztül – tovább segítette az elmozdulást a paternalista szociális munkától a szociális munka radikálisabb, közösségi, illetve rendszerszintű változásokat is célzó megközelítése felé. Ezeknek a makroszintű változtatásoknak köszönhetően a katonai szociális munka szakmai felfogása radikálisabbá vált, a demokratikus átmenet előtti időkhöz képest jobban hajlott a *status quo* megkérdőjelezésére, illetve a makroszintű változási folyamatokba történő bekapcsolódásra, elkötelezettebb lett a katonai állomány szükségleteinek megismerése, valamint szakmai cselekvési stratégiájának aszerinti kidolgozása és végrehajtása iránt.

A KATONACSALÁDOK BEVONÁSA A SEGÍTŐ TEVÉKENYSÉGBE

A dél-afrikai katonai szociális munka második paradigmaváltása a katonai szociális munkások és a katonacsaládok közötti, az 1990-es évek közepén a Tengeri Orvosi Intézetben (Institute for Maritime Medicine) létrejött együttműködés hatására következett be. A tengerészfeleségek önszorgó kezdeményezés alapján támogató hálózatot hoztak létre, hogy az segítségükre legyen a férjeik tartós távollétéből adódó problémákkal történő megbirkózásban (abban az időben csak férfiak szolgálhattak hadihajókon). A haditengerészet szociális munkásait felkérték,

⁵ African National Congress – 1994-ben Nelson Mandela vezetésével kormányra került szociáldemokrata párt.

⁶ The reconstruction and development programme: A policy framework. African National Congress, Johannesburg, 1994. <https://omalley.nelsonmandela.org/omalley/index.php/site/q/03lv02039/04lv02103/05lv02120/06lv02126.htm> (Letöltés időpontja: 2022. 04. 24.)

⁷ White Paper for Social Welfare. Government Gazette, Vol. 386, No. 18166, 08. 08. Pretoria, Government Printer, 1997. https://www.gov.za/sites/default/files/gcis_document/201409/whitepaperonsocialwelfare0.pdf (Letöltés időpontja: 2022. 04. 24.)

⁸ Van Breda: i. m. 19.

⁹ Uo.

¹⁰ Constitution of the Republic of South Africa, Act 108 of 1996. Pretoria, 1996. <https://www.gov.za/sites/default/files/images/a108-96.pdf> (Letöltés időpontja: 2022. 04. 24.)

hogy működjenek együtt a hálózattal, és közösen kialakítottak egy átfogó támogatási rendszert a haditengerészet katonacsaládjai számára. A szociális munkások és az önszolgáltató hálózat létrehozását kezdeményező katonafeleségek együttműködése elősegítette a katonacsaládok rejtett, addig kiaknázatlan erőforrásainak felismerését és hasznosítását.

A katonai szociális munka reziliens (problémával szemben sikeresen ellenálló, illetve azzal megbirkózni képes) katonacsaládokkal történő együttműködése, illetve a családi rezilienciával (ellenálló képességgel) foglalkozó szakirodalom hatásai egymást erősítve vezettek a „bevetési reziliencia” (*deployment resilience*) kifejezés megalkotásához. Korábban a szociális munkások érdeklődésének középpontjában annak vizsgálata állt, hogy a katonai bevetések milyen stresszhatást fejtenek ki a családokra, és ez hogyan járul hozzá azok összeomlásához¹¹ – amit Antonovsky¹² patogén perspektívának nevez. Az 1990-es évek közepétől azonban a hangsúly a családok által a bevetések járulékos negatív következményeivel történő megbirkózásra kifejlesztett mechanizmusok feltárására, majd további fejlesztésére helyeződött át.¹³ Az ellenálló képesség elmélete¹⁴ új megközelítést eredményezett a katonacsaládokról történő gondolkodás terén. Nem tekintették őket többé a haderő rendszere passzív áldozatainak, sem elkerülhetetlenül diszfunkcionálisan működő vagy óhatatlanul sérülést szenvedő, bomlott egyensúlyú, javíthatatlan egységeknek. Ezzel szemben inkább az a szakmai felfogás vált uralkodóvá, hogy a családok olyan eredendő készségekkel, képességekkel rendelkeznek, amelyek segítenek boldogulni a katonai környezetben való élet kihívásaival.

A rezilienciaalapú megközelítés gyakorlati eredményeinek a szociális munka tevékenységére kifejtett hatékonyságfokozó hatásai gyorsan nyilvánvalóvá váltak, és ez a tendencia folyamatosan érezhető volt a dél-afrikai haderőnél folyó katonai szociális munka gyakorlatában is. Az első egy egynapos bevetési reziliencia szeminárium (*Deployment Resilience Seminar*) létrehozása volt, azzal a célzattal, hogy a katonacsaládokat megtanítsa azokra a megküzdési készségekre és mintákra, amelyeket a reziliens családok maguk fedeztek fel, illetve alakítottak ki.¹⁵ Ezt követően számos más rezilienciaprogramot is kidolgoztak, amelyek fókuszában például egyedülálló vagy olyan katonák álltak, akiknek családja a támaszponttól távol, gyakran vidéki területeken élt.

Néhány évvel később a katonai szociális munkások kidolgoztak egy olyan értékelési modellt (*assessment model*) és skálát a katonák bevetés előtti szűrésére, amely az állomány egészségügyi állapotfelmérésének szerves részévé vált, és a bevetés előtt álló katonák szociális helyzetét, illetve ezek alapján a műveleti bevetettségüket (*operational readiness*) vizsgálta.¹⁶ Ez a folyamat – amely magában foglalta a szakmai helyzetértékelés (*assessment*) konceptuális modelljét, egy standardizált értékelési skálát és egy standardizált klinikai interjútervet – szintén a rezilienciaelméleten alapult.¹⁷

A katonacsaládokkal való szoros együttműködésük révén a katonai szociális munka elkezdte gyakorlatába beépíteni és fontos értéként kezelni a katonacsaládok erősségeit, erőforrásait és megküzdési stratégiáit (*coping strategies*). A dél-afrikai katonai szociális

¹¹ Van Breda: i. m. 19.

¹² Uo.

¹³ Van Breda: i. m. 19–20.

¹⁴ Uo. 20.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

munka gondolkodásmódja még inkább erősségorientálttá (*strengths-oriented*) vált, és ez gyakorlatilag a szakterület minden későbbi fejlesztésére hatással volt.

A KATONAI SZOCIÁLIS MUNKA KUTATÁSI KÉPESSÉGÉNEK MEGTEREMTÉSE

A kulcsfontosságú tényező – amely elősegítette a dél-afrikai katonai szociális munka szakmai gondolkodásának fejlődését – az első Szociális Munka Kutatási Osztály (Social Work Research Department) létrehozása volt a SANDF szervezetén belül 1997-ben.¹⁸ A kezdetben csak egy szociális munkással rendelkező, a Katonai Pszichológiai Intézetben (Military Psychological Institute) működő részleg a következő négy év során további négy beosztással bővült. Ez a kezdeményezés létfontosságú volt a dél-afrikai katonai szociális munka fejlődése szempontjából, mert egy olyan, többéves gyakorlati tapasztalattal rendelkező katonai szociális munkásokból álló szakértői csapat hoztak létre, amely kiemelt figyelmet szentelt a szakterület elméleti háttérének fejlesztésének, ezen belül új ismeretanyagok létrehozásának, illetve új intervenciók megoldások módszertani kidolgozásának. Míg a szociális munka gyakorlatában dolgozó szakembereket saját felelősségi körükben leginkább a gyakorlati tevékenységük, a szociális munka szakterületi vezetőit pedig a teljesítménymenedzsment és a költségvetés foglalkoztatja, addig a szociális munka kutatóinak van terük és lehetőségük a szakmai fejlesztésekre és innovatív módszerek kidolgozására.

A Szociális Munka Kutatási Osztály fennállásának első néhány éve alatt kifejlesztette a korábban már említett, bevetés előtti állapotfelmérés keretében alkalmazott párhuzamos (egyszerre egészségügyi és szociális irányultságú) egészségfelmérési modellt és annak eszköztárát, valamint a katonai szociális munka gyakorlati modelljén alapuló új vezetői információs rendszert. Szervezett továbbá egy sor új tanfolyamot és intervenciók programot (például a gazdasági nehézségekkel küzdő katonák számára), családon belüli erőszakkal kapcsolatos kutatásokat végzett, HIV betegséggel kapcsolatos tanulmányokat készített, és egy HIV-prevenációs képzési programot indított be. Az elmúlt években nagy erőfeszítéseket tettek az amerikai elnök vészhelyzeti HIV-segélyezési terve (The U.S. President's Emergency Plan for AIDS Relief – PEPFAR) által finanszírozott HIV-megelőző programoknak a SANDF szervezetén belüli nyomon követésére és értékelésére is.¹⁹

A szociális munkán belül kialakított célzott kutatási kapacitás biztosítása teret nyitott a katonai szociális munkáról történő intenzívebb, elmélyültebb gondolkodásnak, valamint lehetővé tette az így kapott eredmények átültetését a szociális munka gyakorlatában és irányításában használatos modellekbe, eszközökbe, illetve módszerekbe.

SZOCIÁLIS MUNKA SZUPERVÍZIÓS TANFOLYAM

A negyedik kontextuális tényező – amely elősegítette a dél-afrikai katonai szociális munka erősödését és fejlődését – a szociális munka szupervíziós kurzussorozatának megvalósítása volt. A kurzusok célja magasan képzett, tapasztalt katonai szociális munkások olyan körének a kiképzése volt, amelynek tagjai szupervíziós felügyeletet gyakorolhatnak a fiatal, kevés szakmai tapasztalattal rendelkező szociális munkások felett, hozzájárulva ezzel a szociális

¹⁸ Uo. 20–21.

¹⁹ Uo.

munka minőségi fejlesztéséhez a SANDF szervezetén belül. Az 1990-es években a kurzus magában foglalta új technológiák, módszertani megoldások kifejlesztésének igényét is, ezzel is ösztönözve a katonai szociális munkáról történő újszerű gondolkodást és a szakterület fejlődését.

Alida Kruger és Adrian D. van Breda (akik a kurzus hallgatói voltak) 1997-ben azt a feladatot kapták, hogy dolgozzák ki a katonai szociális munka gyakorlatának modelljét. Ezt a dél-afrikai haderő szociális munkásai széles körben felülvizsgálták, és azóta is számos újabb felülvizsgálaton esett át. Ez a modell lett a katonai szociális munka elméleti és gyakorlati alapja a Dél-afrikai Nemzeti Védelmi Erők vonatkozásában, ennek mentén folyik a gyakorlati munka, és ez alakította ki a szakmai jelentések követelményrendszerét és rendjét.²⁰ A modell az újonnan a szervezetbe belépő szociális munkások számára biztosított bevezető képzés kulcsfontosságú elemét képezi. Emellett kidolgoztak egy vezetői információs rendszert, amely a modell négy gyakorlati pozíciója szerint megkövetelte a gyakorlati szakemberektől, hogy beszámoljanak a szakmai tevékenységükről.

A modell azon a foglalkozási szociális munka (occupational social work) elméleten alapult, amely Dél-Afrikában akkoriban élte virágkorát, különösen a bányáiparban. A foglalkozási szociális munka felvirágzása elsősorban Angela du Plessisnek volt köszönhető, aki a Witwatersrand Egyetemen foglalkozási szociális munka mesterképzést vezetett.²¹ A dél-afrikai haderő számos katonai szociális munkása elvégezte ezt a kurzust, és behozta az ott tanult elméleti megközelítést a katonai szociális munka gondolkodásának fősodrába.

A katonai és a foglalkozási szociális munka ilyen jellegű összekapcsolása sajátos ízt adott annak, ahogyan a dél-afrikai haderőben dolgozó szociális munkások gyakorlati tevékenységükről gondolkodtak. Egyes katonai szociális munkások az Amerikai Egyesült Államokban például saját tevékenységükről alkotott felfogásukat a klinikai szociális munka²² vagy a munkavállalói segítő programok²³ alapján alakították ki. A szociális munkának ezek a formái a szociális munka gyakorlatának mikroszintű, terápiás megközelítését alkalmazzák. Ezzel szemben a foglalkozási szociális munka nemcsak az alkalmazottakkal, hanem a szervezettel mint ügyféllel is igyekszik együttműködni, elősegítve ezzel a szociális munka gyakorlatának integráltabb, átfogóbb megközelítését.

Az intenzív képzési lehetőségek biztosítása – amely magában foglalta a szakterület innovációjára vonatkozó elvárásokat is – elősegítette új technikák, módszertani megoldások kifejlesztését a katonai szociális munka gyakorlatában. Az ipari szociális munka elméletének beépítése sajátos ízt adott a katonai szociális munkáról való gondolkodásnak.

FOGLALKOZÁSI SZOCIÁLIS MUNKA ÉS KATONAI SZOCIÁLIS MUNKA

A Dél-afrikai Nemzeti Védelmi Erőknél folytatott katonai szociális munka fejlődését a foglalkozási szociális munka (*occupational social work*) szakirodalma, azon belül is elsősorban a Googins és Godfrey,²⁴ valamint az Ozawa²⁵ által kidolgozott elméleti modellek befolyásolták.

²⁰ Uo. 21.

²¹ Uo.

²² Uo.

²³ Uo.

²⁴ Uo. 22.

²⁵ Uo.

Mindkét modell a foglalkozási szociális munka gyakorlatának fejlődését vagy kibontakozását írja le „*a mikroszinttől a makroszintig terjedő kontinuum mentén*”.²⁶ Ezek a modellek a dél-afrikai katonai szociális munka fejlődése során különösen abban játszottak fontos szerepet, hogy a szociális munkások érdeklődését a szervezeti szintű makrofolyamatok felé irányították, önmagukban azonban alkalmatlannak bizonyultak arra, hogy a katonai szociális munka gyakorlatának módszertani alapját képezzék.

A fő problémát a modellekben szereplő fázisok (*phases*) vagy szakaszok (*stages*) fogalmi jelentették.²⁷ A dél-afrikai haderő katonai szociális munkásai hajlamosak voltak úgy értelmezni ezeket a kifejezéseket, hogy a gyakorlat magasabb és kifinomultabb szintjei felé történő haladás érdekében háttérbe kell szorítaniuk az egyént mint ügyfelet, és tevékenységük során egyre inkább a szervezetre mint ügyfélre kell fókuszálniuk. Ezek a kifejezések azt sugallják, hogy amikor valaki egy következő fázisba lép, az előző fázis kevésbé fontossá, akár irrelevánssá is válhat. A foglalkozási szociális munka szakaszmodelljei azért hibásak, mert progresszívek, nem pedig additívak: inkább elhagyják az egyik szakaszt, hogy a másikkban továbbhaladjanak, ahelyett, hogy a szakaszokat összeadnák.

Ezt a tendenciát tükrözi a mikro-makro kontinuum kifejezés használata.^{28, 29, 30} Du Plessis³¹ e kontinuum mentén helyezi el a foglalkozási szociális munkásokat annak alapján, hogy gyakorlati tevékenységük során mekkora hangsúlyt helyeznek a mikro-, illetve a makroszintű tényezőkre. A kontinuum azonban egy lineáris, kétdimenziós konstrukció, amely nem korrelál szerves és sokrétű valóságunkkal. A posztmodern rendszerelméletek éppen ezért elutasítják a lineáris modelleket. Ha egy vonal egyik végére a mikro-, a másik végére pedig a makrobeavatkozásokat helyezzük, akkor a mikro- és a makroszint polarizálódik, és így kölcsönösen kizárja egymást. A mikro-makro metaforát használó szerzők a metafora alapvető korlátai miatt kénytelenek újra meg újra hangsúlyozni, hogy a makrobeavatkozásokat a mikrobeavatkozásokhoz kell hozzáadni, nem pedig egyszerűen behelyettesíteni őket.^{32, 33}

A szakasz és a mikro-makro kontinuum metaforái nem tükrözik megfelelően a szociális munka gyakorlatának valóságát, következésképpen összezavarják a szociális munkások fejlődési törekvéseit, lényegében nem teszik lehetővé a különböző beavatkozási formák integrálását. Ezt tükrözi a szakirodalomban folyó vita a *Ki az ügyfelem?* kérdésről. A válasz középpontjában a „munkavállaló mint személy” és a „személy mint munkavállaló” közötti mikro-makro különbségtétel áll,³⁴ amely kiegészült a „szervezet mint ügyfél” kérdéskörével is.³⁵ A foglalkozási szociális munkás klienseiről szóló három koncepció kétségkívül hasznos, mivel azonban nem integráltak, így félreviszik a katonai szociális munka gyakorlatát.

A gyakorlati alkalmazhatóság korlátai miatt dél-afrikai haderő 1997-ben kidolgozta a katonai szociális munka új gyakorlati modelljét (Military Social Work Practice Model). Ennek célja a foglalkozási szociális munka különböző szakaszainak integrálása volt, összhangban a fejlődő szociális jólét azon igényével, hogy áthidalja a mikro- és a makrotényezők közötti

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo.

²⁹ Uo.

³⁰ Uo.

³¹ Uo.

³² Uo.

³³ Uo.

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

szakadékat, a mikro-makro kontinuumot vonalból körré alakítsa át, és minden lehetséges kliensrendszerrel foglalkozzon. A kidolgozásban részt vevő szakemberek azt remélték, hogy a modell segíti annak megértését, hogy a katonai szociális munka fejlődése nem egy kontinuum mentén elhelyezkedő szakaszok sorozatán keresztül történik, hanem inkább egy bővülő szerepkört jelent, amelyben a szociális munkás fokozatosan egy egyre átfogóbb területen tevékenykedni hivatott szakemberré válik.

BINOKULÁRIS SZAKMAI LÁTÁSMÓD

A szociális munkát különböző elméletek vezérlik, ezek közül azonban vitathatatlanul az ökoszisztéma-elmélet áll a központi helyen.³⁶ A rendszerszemléletű megközelítés központi eleme „a személy a situációban” (*the person-in-situation*) kifejezés, amely kiemeli a „hármass konfigurációt, amely a személyből, a situációból és a közöttük lévő interakcióból áll”.³⁷ A szociális munkások azonban gyakran nehezen tudnak ökoszisztémákban gondolkodni, és hajlamosak arra, hogy figyelmüket vagy a személyre, vagy a környezetre (esetünkben a katonára vagy a katonai szervezetre) összpontosítsák. Teszik ezt ahelyett, hogy a személy és környezete integrált egységét helyeznék érdeklődésük középpontjába. Ebből következően a katonai szociális munka gyakorlati modellje egy új metaforát javasol „a személy a környezetben” (*the person-in-environment*) fogalmának könnyebb megértéséhez, nevezetesen a „binokuláris látást”.

Wilfred Bion brit pszichoanalitikus a „binokuláris látás” (*binocular vision*) kifejezést javasolta annak leírására, amikor egyszerre, egy időben szemlélünk két dolgot, az egyiket az egyik, a másikat pedig a másik szemünkkel.³⁸ A metafora katonai szociális munkába történő adaptációja alapján az egyik lencse mikroszkopikus, mely az egyént (katonát) és a családot (katonacsaládot) vizsgálja, míg a másik makroszkopikus – vagy más néven „teleszkopikus” (azaz távcsöves) –, amely a katonai szervezetet és a társadalmi környezet egyéb faktorait szemléli. A binokuláris látás akkor következik be, amikor egyszerre nézünk a mikroszkopos és a távcsöves lencsén keresztül. Ha az egyik vagy a másik szemünket becsukjuk, elveszítjük a mélységérzékelésünket, elveszítjük a látásunk felét, ami azt eredményezi, hogy fogyatékosává válunk a munkánkban.

Bateson hasonló módon használta a binokuláris látás metaforáját, amikor azt írta: „Helyes (és nagy előrehaladásnak számít), ha úgy gondolunk az interakció két szereplőjére (pl. a katonára és a katonai szervezetre) mint két szemre, amelyek külön-külön monokulárisan látják a világ történéseit, együtt azonban binokulárisan látják a mélységet. A kettős nézet jelenti a kapcsolatot.”³⁹ A binokuláris látás így lehetővé teszi, hogy a teljes helyzetet mélyebben lássuk, ami javítja a helyzetértékelés pontosságát, illetve a beavatkozás minőségét, határfokát és hatókörét. Ezenkívül a hangsúlyt a két különálló kliensrendszerrel a köztük lévő kapcsolatra vagy interfészre helyezi át, így a kapcsolat válik a „klienssé”, vagyis az intervenció fókuszpontjában a továbbiakban ez fog állni – hasonlóan a házassági tanácsadás gyakorlatához, amikor is a két házastárs közötti kapcsolatot gyakran „kliensként” határozzák meg. A binokularitásban benne rejlik a szociális munkának az emberek és élethelyzetük, illetve környezetük közötti illeszkedés elősegítése iránti elkötelezettsége.

³⁶ Uo. 23.

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

A binokuláris szakmai megközelítés haszna a katonai szociális munkás számára az, hogy olyan metaforát kínál, amely segít értelmet adni a katonák érdekei iránti elkötelezettsége és a haderő (katonai szervezet) érdekei iránti elkötelezettsége között tapasztalható feszültségnek. A katonai szociális munka gyakorlati modellje azt állítja, hogy a katonai szociális munka e területén feszültségnek kell lennie, mivel csak a feszültség jelenlétében valósul meg a valódi binokularitás.⁴⁰ A katona és a haderő közötti kapcsolat középpontjában a katonai szociális munka hatalmas alkotó potenciálja rejlik. A binokuláris látásmód metaforája segíti a dél-afrikai katonai szociális munkásokat abban, hogy továbbra is ebben a középponti pozícióban maradjanak.

A binokuláris megközelítésmód kreatív potenciálja a katonák és a haderő közötti legproblémásabb kapcsolódási pont felkutatásával valósítható meg, ezért a katonai szociális munka élvonala is ezen a ponton található. A következő négy kérdés segíthet ennek a pontnak az azonosításában:

A haderő milyen egyedi követelményeket támaszt a tagjaival szemben?

- A katonák milyen egyedi igényeket támasztanak a haderővel szemben?
- A szervezeti tagoknak (katonáknak) milyen készségekre van szükségük ahhoz, hogy munkájukban eredményesek legyenek?
- Milyen szervezeti rendszerek/struktúrák nélkülözhetetlenek a haderő harckészültségének biztosításához?

Azzal, hogy a katonai szociális munkások tevékenységük fókuszát azokra a kritikus kapcsolódási pontokra helyezik, ahol a haderő és a katona a legkevésbé illeszkedik egymáshoz, biztosítani tudják, hogy kulcsszerepet játszanak a katonai küldetés sikeres teljesítésében, valamint a katonák és családtagjaik jólétének biztosításában. Üzleti nyelven szólva: a szociális munkásnak az a képessége, hogy elősegíti az ezeken a problémás kapcsolódási pontokon keresztül zajló folyamatokat, a szervezet egyik kritikus sikertényezője.⁴¹

A KATONAI SZOCIÁLIS MUNKA GYAKORLATI MODELLJE⁴²

A modell arra törekszik, hogy eltávolodjon a fázisoknak (*phases*) és a szakaszoknak (*stages*) attól a fogalmi rendszerétől, amely a foglalkozási szociális munka szakirodalmának jelentős részében korlátozó tényezőnek bizonyult. Ehelyett a modell a *pozíció* kifejezést használja, amelyet Melanie Klein posztfreudánius gyermekanalitikus alkotott meg. Klein azért alkalmazta ezt a kifejezést, hogy elkerülje a freudi pszichoszexuális fejlődési szakaszokon keresztül történő, előíró jellegű előrehaladást, és hogy leírja azokat a pozíciókat, amelyekből a gyermek vagy a felnőtt a külső világot szemlélheti és a belső világot megtapasztalhatja.

Nem pusztán szemantikai kérdés, hogy a katonai szociális munka gyakorlati modellje a pozíció fogalmát részesíti előnyben. Ez a megközelítésmód lehetővé teszi, hogy a pozíciók közötti mozgás sokkal gördülékenyebb legyen. A pozíciók kevésbé értékterheltek, így az egyik pozíció nem feltétlenül jobb vagy fontosabb egy másik pozíciónál, csupán megfelelőbb. A pozíciókat tartalmazó gyakorlati modell egyrészt szervezettebb és holisztikusabb, mint a szakaszokat/fázisokat tartalmazó gyakorlati modell, másrészt pedig a körkörösseg biztosításával elkerüli a lineáris gondolkodás buktatóit.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo. 24.

⁴² Uo. 24–27.

A katonai szociális munka gyakorlati modellje négy olyan gyakorlati pozíciót (szakmai álláspontot) foglal magában, amelyekből a katonai szociális munkás beavatkozhat. Mind-egyik pozíció a probléma, a kliens, a beavatkozás, illetve a segítő szerepének egy másfajta érzékelését, értelmezését írja le. A négy pozíció a következő:

1. pozíció: helyreállító (*restorative*) beavatkozások;
2. pozíció: elősegítő (*promotive*) beavatkozások;
3. pozíció: munka–egyén (*work-person*) beavatkozások;
4. pozíció: munkahelyi (*workplace*) beavatkozások.

A szociális munkás az adott eset sajátosságainak megfelelően kiválasztja és elfoglalja azt a gyakorlati pozíciót, amelyből intervenciós tevékenysége folytatását szakmailag indokolt-nak látja.

Helyreállító (*restorative*) beavatkozások

A helyreállító beavatkozások pozíciójában a katonai szociális munkás problémamegoldó szolgáltatást nyújt azoknak a klienseknek, akiknek bio-pszicho-szociális jellegű problémájuk van. A beavatkozás célja ekkor a kliens problémamegoldó és megküzdési képességének a helyreállítása. A katonát a szociális munkás a segítő folyamat során elsősorban embernek tekinti, és csak másodsorban katonának. Ebbe a pozícióba tartozik minden olyan beavatkozás, amely az emberek problémáit egyéni szinten kezeli.

A probléma jelenléte azt sugallhatja, hogy minden ebben a pozícióban végzett beavatkozás terápiás jellegű, a terápia azonban csak egy formája a problémamegoldásnak, amely jellemzően az egyénre összpontosít. Problémáik viszont nemcsak egyéneknek, hanem pároknak, családoknak, csoportoknak, sőt egész közösségeknek is lehetnek. A kliensrendszer mérete, kiterjedtsége ezért a katonai szociális munka gyakorlati modellje számára irreleváns. Amikor az emberek segítséget kérnek személyes problémáik megoldásához, akkor általában az első pozícióban történő beavatkozás nyújthat megfelelő megoldást. Világosnak kell lennie tehát annak, hogy a modell kerüli a mikro- vagy makroszintű megkülönböztetést, így az eset (*case*), a csoport (*group*) és a közösségi munka (*community work*) egyaránt helyet kap a helyreállító intervenciók pozíciójában.

Ahhoz, hogy egy problémamegoldó beavatkozás ebbe a pozícióba kerüljön, nem feltétlenül szükséges, hogy a beavatkozás iránya közvetlenül a munka–személy interfészre irányuljon. Az idetartozó beavatkozások olyan problémákkal foglalkoznak, amelyek elsősorban személyes jellegűek, pl. kábítószerrel való visszaélés, párkapcsolati/házassági problémák, alkalmazkodási zavarok, gyermekbántalmazás és egyéb családon belüli erőszak, pénzügyi nehézségek, rossz higiéniai körülmények és magas bűnözési ráta. A munkával kapcsolatos problémákat is lehet kezelni, de ebben a pozícióban a beavatkozásnak nem a munka és a személy közötti kapcsolat előmozdítása a közvetlen célja. Ha például egy kliens alkoholfüggőséggel jelentkezik – ami már a munkavégzését, munkateljesítményét is befolyásolja –, akkor a helyreállító beavatkozási pozícióból indított tevékenység célja elsődlegesen a kliens kényszeres alkoholfogyasztásának az abbahagyása, illetve a tartós józanság vagy absztinencia állapotának elérése lehet. Amint a szociális munkás közvetlenül a katona és a munkája közötti illeszkedésre összpontosít (pl. el kell-e bocsátani az adott személyt a munkahelyéről vagy sem), akkor a harmadik (munka–egyén) pozícióba lép. Mivel a binokuláris látásmód mind a négy pozícióban releváns, fontos megjegyezni, hogy bár az első pozícióban történő beavatkozások a munkavállalót mint személyt célozzák, a személy egyben munkavállaló is.

Emiatt valószínű, hogy a beavatkozás – ha közvetve is, de – hatással lesz a személy munkahelyi eredményességére is.

Röviden összefoglalva: a helyreállító pozícióban történő beavatkozások célja, hogy segítsenek az embereknek megoldani a problémáikat személyes (nem pedig munkahelyi) szinten, az egészséges pszichoszociális működés helyreállítása érdekében.

Elősegítő (promotive) beavatkozások

Ebben a pozícióban a katonai szociális munkás megelőző, illetve fejlesztő célzatú segítő tevékenységet végez a kliensek szociális funkcionálásának elősegítése vagy javítása, valamint pszichoszociális szükségleteik kielégítése érdekében. Az előző pozíció helyreállító intervencióihoz hasonlóan a szociális munkás a katonákra itt is elsősorban emberként tekint, és csak másodsorban katonaként. Minden olyan beavatkozás, amely az emberek személyes szükségleteivel (és nem a problémáikkal) foglalkozik, ebbe a pozícióba tartozik.

Az 1. (helyreállító) és a 2. (elősegítő) pozíció a legtöbb tekintetben hasonló, egy kivétellel: a problémamegoldás helyett az elősegítő pozíció a szükségletek kielégítésének előmozdítására összpontosít, így a hangsúlyt az ellenálló képesség kiépítésére és az erősségek perspektívájának elfogadására helyezi. Az ilyen jellegű beavatkozások célja lehet egy olyan társadalmi probléma eszkalálódásának megelőzése, amely későbbi bekövetkezése esetén helyreállító beavatkozásokat igényelne. Ezt a szakmai pozíciót elfoglalva a szociális munkás segítséget nyújthat azoknak az ügyfeleknek is, akiknek megoldhatatlan problémájuk van, de a probléma ellenére teljesebb életre vágnak. Jó példa erre a skizofrén betegek családjai számára nyújtott pszichoedukációs beavatkozás.

A promotív pozícióban a beavatkozások széles skálája előfordulhat. A katonai szociális munkás alkalmazhat esetszolgálatot (*case work*), csoportmunkát (*group work*), közösségi munkát (*community work*); tarthat pszichoedukációs foglalkozásokat, előadásokat, szemináriumokat; szervezhet röpirat- és plakátkampányokat, valamint kiállításokat. A tevékenység kliensrendszere a helyreállító pozícióban (1. pozíció) végzett beavatkozásokhoz hasonlóan a teljes mikro- és makrotartományt lefedi, és az intervenciók egyéni szintre irányulnak – a közvetlenül a munkavállaló–munka interfészre irányuló beavatkozások a harmas pozícióba tartoznak. A binokuláris megközelítés eredményeként a kettes pozícióba tartozó beavatkozások várhatóan közvetett hatást fejtenek ki az ügyfelek munkateljesítményére is.

Összefoglalva: az elősegítő pozícióból végzett beavatkozások az egészséges pszichoszociális működés és a reziliencia fejlesztését célozzák azáltal, hogy az emberek személyes, nem munkával kapcsolatos szükségleteinek kielégítését segítik elő.

Munka–egyén (work-person) intervenciók

A munka–egyén pozícióban a katonai szociális munkás a munkahelyen (szolgálati helyen) belüli interperszonális kapcsolatok rendszerével foglalkozik annak érdekében, hogy produktív munkaközösséget (pl. bajtársi közösséget) hozzon létre. A munkahely és más rendszerek (pl. a család vagy a közösség) közötti kapcsolódási pontok szintén fontosak az ebben a pozícióban végzett segítő munka szempontjából. Minden olyan beavatkozás, amely az embereket a munkakörülményeik viszonylatában érinti, a harmadik pozícióba tartozik.

Az alapvető különbség az első kettő és az utolsó kettő pozícióban végzett szociális munka között az, hogy a katonai szociális munkás figyelme utóbbi két esetben a katona (dolgozó) és a katonai szervezet (munkahely) közötti kapcsolódási pontra (interfészre) tevődik át.

Amint egy beavatkozás arra törekszik, hogy facilitálja az emberek munkahelyi beilleszkedési képességeit, akkor a szociális munkás a harmadik pozícióba lépett.

Koncepcionálisan a katonai szociális munkás itt arra törekszik, hogy javítsa, fejlessze a munkahely és az emberek közötti kapcsolódási pontokat, interakciókat (*work-person interventions*). Az interfészt gyakran maguk a munkavállalók jelentik, vagy más esetekben a munkavállaló és a munkahely között található. A harmadik pozícióban szereplő beavatkozások a katonai szervezet és a katona családja közötti interfészre is összpontosíthatnak, különösen akkor, amikor a családokat segítik a katonai szervezet igényeiből adódó kihívások elviselésében, illetve az azokkal történő megbirkózásban (pl. bevetésiellenállóképesség-seminárium – Deployment Resilience Seminar).

Ebben a pozícióban a katonai szociális munkás alkalmazhat csoportmunka-technikákat, problémamegoldó módszereket, tapasztalati élményeken alapuló gyakorlatokat, csapatépítést, közösségépítést és közösségfejlesztést, tárgyalást, közvetítést, valamint részt vehet bizottságok és munkacsoportok tevékenységében.

Röviden összefoglalva: a munka–egyén (*work-person*) intervenciókat lefedő pozíció (3. pozíció) a katonák és a katonai szervezet közötti viszony fejlesztésével igyekszik elősegíteni a megfelelő, mindkét fél szempontjából egészséges munkakapcsolatot.

Munkahelyi (workplace) intervenciók

A negyedik pozícióban a katonai szociális munkás a munkahelyre, azaz a katonai szervezetre összpontosít azért, hogy kedvező munkakörnyezetet teremtsen. Itt a beavatkozás célja olyan gyakorlati sztenderdek, struktúrák, eljárásrendek és irányelvek kialakításának elősegítése, amelyek a hatékony szervezeti működést – és ebből következően a munkavállaló szervezeti funkciójából adódó feladatainak eredményes ellátását is – szolgálják. Ez a szociális munka gyakorlatának radikálisabb⁴³ megközelítését jelenti, és a makroszintű struktúrákban vagy az ott zajló folyamatokban kíván rendszerszintű változást elérni. Minden olyan beavatkozás tehát, amely magát a munkahelyet érinti, a negyedik pozícióba tartozik.

A harmadik és a negyedik pozíció hasonló, mivel mindkettő a munka és a személy közötti interfésszel foglalkozik. Amíg a harmadik pozícióból indított beavatkozások az emberekre (katonákra, katonacsaládokra) összpontosítanak, addig a negyedik pozícióban végzett intervenciók tevékenység magára a munkahelyre, vagyis a katonai szervezetre irányul. A harmadik pozícióban a szociális munkás arra törekszik, hogy képessé tegye a katonákat a hadsereg igényeihez, elvárásaihoz történő alkalmazkodásra, a negyedik pozícióban viszont a haderőt segíti a katonák, katonacsaládok igényeihez történő alkalmazkodásban. A katonai szociális munkás azokkal a szervezeti dimenziókkal dolgozik, amelyekben belül a katonák a tevékenységüket kifejtik. Bár előfordulhat, hogy egy adott egységben a katonák teljesen kicserélődnek, maga az egység ugyanaz marad; az egyes katonák egyszerűen csak jelen vannak az egységben egy adott időpontban. Ezek a szervezeti dimenziók tartalmazhatják a szervezeti struktúrát vagy hierarchiát, a szervezeti kultúrát, a folyamatokat és az eljárásrendeket, a cselekvési politikákat, a környezetet és a fizikai feltételrendszert.

⁴³ Radikális olyan értelemben, hogy nem elégszik meg a szociális problémák mikroszintű „tüneti” kezelésével (szociális esetmunka), hanem a probléma újratermelődésének megakadályozása céljából rendszerszintű (makroszintű) változásokat próbál elérni.

A katonai szociális munkás munkahelyre irányuló intervenciók pozíciójában betöltött sokrétű szerepe egyesíti magában a változásmenedzment-tanácsadó, a társadalmi aktivista, a szociális mérnök (*social engineer*), a politikaalkotó, a rendszerelemző, a kutató és a szervezetfejlesztési tanácsadó szerepkörét. A szociális munkás támogatja a munkahelyet (esetünkben a katonai szervezetet) egy olyan struktúra vagy munkamódszer kialakításában, amely elősegíti az alkalmazottak (katonák) optimális munkavégzési (feladat-végrehajtási) hatékonyságát, megfelelő szintű morális állapotuk, valamint szociális jólétük elérését és fenntartását. A szociális munkás integráns (szakmai tanácsadói) szerepet tölt be a szervezet működésének irányítása terén is, mert releváns ismeretekkel és naprakész információkkal rendelkezik a szervezet és a személyi állomány közötti kapcsolat jellegéről, minőségéről. Azáltal, hogy figyelmét erre a kapcsolódási pontra összpontosítja, a szociális munkás a szervezeti folyamatokat humanizálja, és kvázi a szervezet szociális lelkiismereteként funkcionál.

Összefoglalva: a negyedik pozíció beavatkozásai magát a munkahelyet, vagyis a katonai szervezetet célozzák meg, mindvégig a haderő és a katonák (és családjaik) kölcsönös előnyét szem előtt tartva.

KÖVETKEZTETÉS

A dél-afrikai katonai szociális munka az évek során sajátos fejlődési utat járt be, melyet négy fő kontextuális tényező alakított. Ezek közül a legmeghatározóbb talán a faji alapú apartheidrendszerből történő 1994-es demokratikus átmenet volt, de a katonacsaládok aktív bevonása a segítő tevékenységbe, valamint a katonai szociális munka kutatási kapacitásának és szupervíziójának megteremtése is fontos háttértényezőként értékelhető. Ezek a kontextuális tényezők felborították a katonai szociális munka korábbi időszakban kialakult és konzerválódott *status quo*-ját, az egyensúlyi helyzet helyreállítása pedig újfajta szakmai gondolkodásmódot és gyakorlati megközelítést igényelt.

A katonai szociális munka gyakorlati modellje bemutatja a katonai szociális munka elkötelezettségét egy sor elmélet (foglalkozási szociális munka, szociális jólét fejlesztése, ökoszisztéma-modell, kibernetika) iránt, illetve ezek vonatkozó szempontjainak saját szakmai megközelítésébe történő kritikus szemléletű integrálását is magában foglalja. Az új gondolkodásmódot olyan valós gyakorlati kérdések is ösztönzik, mint például a katonai szociális munkások személyi állománnyal, illetve katonai vezetéssel kötött „szövetségének” jellemzői, vagy a mikro- kontra makroszintű intervenciók preferenciájának kérdésköre.

A korábban említett kontextuális tényezők jelentősen befolyásolták a katonai szociális munka gyakorlati modelljének kialakulását is. Azt az elképzelést például, hogy a „kliens” maga a haderő rendszere/alrendszere (szervezete) is lehet, az elérendő cél pedig ebben a rendszerben pozitív változás(ok) elérése (ahelyett, hogy csak a rendszeren belül funkcionáló egyének szintjén akarnánk változást elérni), a demokráciába történő átmenet, a társadalmi jólét fejlődése, valamint a társadalmi cselekvés és a strukturális változások iránti nagyobb elkötelezettség határozta meg. A reziliencia fogalma jelentősen hozzájárult azoknak a promotív beavatkozásoknak, valamint a munka–személy dimenzióban elérni kívánt beavatkozásoknak a kidolgozásához, melyek mindegyike az egyensúlyra való törekvést hangsúlyozza, nem csupán a szorosabb értelemben vett patológiás működés megszüntetését.

A dél-afrikai katonai szociális munka gyakorlati modellje a gyakorlati tevékenység rendszerezésén, módszertani bemutatásán túl a katonai szociális munkáról való gondolkodás

előmozdítását is szolgálja. A modell a katonai szociális munka tevékenységének olyan átfogó értelmezési keretét jelenti, amely pozitív hatást gyakorolhat a más nemzetek haderőiben végzett katonai szociális munka elméletének és gyakorlatának a fejlődésére is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Constitution of the Republic of South Africa, Act 108 of 1996. Pretoria, 1996. <https://www.gov.za/sites/default/files/images/a108-96.pdf>
- Idegen szavak szótára: Szupervízió. <https://idegen-szavak-szotara.hu/szuperv%C3%ADzi%C3%B3-jelent%C3%A9se>
- The reconstruction and development programme: A policy framework. African National Congress, Johannesburg, 1994. <https://omalley.nelsonmandela.org/omalley/index.php/site/q/03lv02039/04lv02103/05lv02120/06lv02126.htm>
- Van Breda, Adrian D.: *Military Social Work Thinking in South Africa*. *Advances in Social Work*, (13)1, 2012, 17–33. https://www.academia.edu/4724050/Van_Breda_A_D_2012_Military_social_work_thinking_in_South_Africa_Advances_in_Social_Work_13_1_17_33
- White Paper for Social Welfare. Government Gazette, Vol. 386, No. 18166, 08. 08. Pretoria, Government Printer, 1997. https://www.gov.za/sites/default/files/gcis_document/201409/whitepaperon-socialwelfare0.pdf